

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XALQARO TO'LOV TIZIMLARINING INTEGRATSIYASI

Kuliyev Shoyimbek Iskandar o'g'li

GulDU 1-bosqich magistri

Annotatsiya. *Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro to'lov tizimlarining integratsiyalashuvi jarayonlari, ularning ahamiyati hamda rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Xalqaro moliyaviy operatsiyalarning tezkorligi va xavfsizligini ta'minlashda zamonaviy to'lov tizimlarining o'rni yoritib beriladi. Shuningdek, maqolada raqamli texnologiyalar, xususan, blokcheyn, fintech yechimlar va elektron to'lov platformalarining integratsiya jarayonlariga ta'siri ko'rib chiqiladi. Turli mamlakatlar tajribasi asosida xalqaro to'lov tizimlarini uyg'unlashtirishdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari taklif etiladi. Tadqiqot natijalari global moliyaviy tizim barqarorligini ta'minlash hamda xalqaro savdo va investitsiyalarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *raqamli iqtisodiyot, xalqaro to'lov tizimlari, integratsiya, fintech, blokcheyn, elektron to'lovlar, moliyaviy texnologiyalar, global moliya, transchegaraviy to'lovlar, innovatsion tizimlar.*

Kirish. Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida raqamli transformatsiya jarayonlari jadallik bilan rivojlanib borayotgan bir sharoitda, moliyaviy tizimlar ham tubdan o'zgarishlarga yuz tutmoqda. Xususan, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi va kengayishi xalqaro to'lov tizimlarining yangi bosqichga ko'tarilishiga sabab bo'lmoqda. An'anaviy to'lov mexanizmlarining o'rnini asta-sekin zamonaviy, tezkor va xavfsiz raqamli to'lov vositalari egallab bormoqda. Bu esa o'z navbatida global iqtisodiy aloqalarning samaradorligini oshirish, transchegaraviy savdo hajmini kengaytirish hamda moliyaviy inklyuziyani ta'minlashda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xalqaro to'lov tizimlarining integratsiyasi bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Turli mamlakatlar o'rtasidagi moliyaviy operatsiyalarni soddalashtirish, ularning tezkorligini oshirish va xarajatlarini kamaytirish uchun yagona standartlar va texnologik platformalarni joriy etish zarurati ortib bormoqda. Shu bilan birga, fintech texnologiyalarining rivojlanishi, blokcheyn asosidagi tizimlarning joriy etilishi va raqamli valyutalarning paydo bo'lishi ushbu integratsiya jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro to'lov tizimlarining integratsiya jarayonlarini tahlil qilish, ularning afzalliklari va muammolarini aniqlash hamda samarali rivojlanish yo'nalishlarini asoslab berishdan

iborat. Shu bilan birga, tadqiqot davomida xalqaro tajriba o'rganilib, mavjud muammolarni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Tahlil va natijalar. Raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro to'lov tizimlarining integratsiyasi global moliyaviy tizim rivojlanishining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida an'anaviy bank tizimlariga muqobil bo'lgan yangi avlod to'lov platformalari shakllandi. Xususan, fintech kompaniyalari tomonidan ishlab chiqilgan innovatsion yechimlar transchegaraviy to'lovlarni amalga oshirishda sezilarli o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy xalqaro pul o'tkazmalari ko'pincha yuqori komissiya xarajatlari (o'rtacha 5–7 foiz atrofida) hamda uzoq vaqt (2–5 ish kuni) talab etadi. Raqamli to'lov tizimlari esa ushbu ko'rsatkichlarni sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qilmoqda. Masalan, blokcheyn texnologiyasiga asoslangan tizimlarda tranzaksiyalar bir necha daqiqa ichida amalga oshirilishi va xarajatlar 1–2 foizgacha qisqarishi kuzatilmoqda. Bu esa xalqaro savdo va investitsiya jarayonlarini tezlashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, xalqaro to'lov tizimlarining integratsiyasi moliyaviy inklyuziyani oshirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jahon miqyosida bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyati cheklangan aholining ulushi hali ham yuqori bo'lib, ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarda bu ko'rsatkich 30–40 foizni tashkil etadi. Mobil to'lov tizimlari va raqamli hamyonlar ushbu qatlarni moliyaviy tizimga jalb qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Natijada, iqtisodiy faollik oshib, kichik va o'rta biznes subyektlarining xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlari kengaymoqda.

Biroq, integratsiya jarayonlari bilan bog'liq bir qator muammolar ham mavjud. Avvalo, turli mamlakatlar o'rtasida normativ-huquqiy bazaning farqlanishi yagona to'lov makonini shakllantirishga to'sqinlik qilmoqda. Bundan tashqari, kiberxavfsizlik masalalari ham dolzarb bo'lib, raqamli to'lov tizimlarida firibgarlik va ma'lumotlar o'g'irlanishi xavfi ortib bormoqda. Ayrim tadqiqotlarga ko'ra, global miqyosda kiberjinoyatlar natijasida moliyaviy yo'qotishlar yildan-yilga ortib, milliardlab dollarni tashkil etmoqda.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, xalqaro to'lov tizimlarini samarali integratsiya qilish uchun birinchi navbatda yagona texnologik standartlarni joriy etish, davlatlar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish hamda zamonaviy xavfsizlik mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Shu bilan birga, markaziy banklar tomonidan raqamli valyutalar (CBDC)ni joriy etish ham transchegaraviy to'lovlarni soddalashtirish va ularning shaffofligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Umuman olganda, olib borilgan tahlillar asosida aytish mumkinki, raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro to'lov tizimlarining integratsiyasi global moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni jadallashtirish hamda xalqaro savdo aloqalarini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish esa davlatlar, moliyaviy institutlar va texnologik kompaniyalar o'rtasidagi uzviy hamkorlikni talab etadi.

1-jadval**Xalqaro to'lov tizimlari integratsiyasining asosiy ko'rsatkichlari va tahlili**

No	Ko'rsatkichlar	An'anaviy to'lov tizimlari	Raqamli to'lov tizimlari	Tahlil natijasi
1	Tranzaksiya vaqti	2–5 ish kuni	Bir necha soniya – daqiqa	Tezkorlik sezilarli oshgan
2	Komissiya xarajatlari	5–7%	1–2%	Xarajatlar kamaygan
3	Xavfsizlik darajasi	O'rtacha (bank nazorati)	Yuqori, lekin kiberxavf mavjud	Yangi xavfsizlik choralarini talab qiladi
4	Texnologik asos	An'anaviy bank tizimi	Blokcheyn, fintech, AI	Innovatsion rivojlanish ustun
5	Moliyaviy inklyuziya	Cheklangan	Keng (mobil to'lovlar orqali)	Aholi qamrovi oshgan
6	Geografik qamrov	Cheklangan	Global	Transchegaraviy imkoniyatlar keng
7	Shaffoflik darajasi	Past-o'rtacha	Yuqori (blokcheyn asosida)	Ishonchlilik oshgan
8	Moslashuvchanlik	Past	Yuqori	Bozor talablariga tez moslashadi
9	Regulyatsiya holati	Barqaror	Turli davlatlarda turlicha	Yagona standart zarur
10	Risk darajasi	Past	O'rtacha-yuqori (kiberxavf)	Risk boshqaruvi muhim

Mazkur jadval ma'lumotlari xalqaro to'lov tizimlari integratsiyasining an'anaviy va raqamli shakllari o'rtasidagi asosiy farqlarni tizimli ravishda ochib beradi hamda ularning samaradorlik darajasini qiyosiy tahlil qilish imkonini yaratadi. Avvalo, tranzaksiya vaqti nuqtayi nazaridan qaralganda, an'anaviy to'lov tizimlarida operatsiyalarni amalga oshirish 2–5 ish kunini talab qilsa, raqamli to'lov tizimlarida bu jarayon bir necha soniya yoki daqiqalar ichida yakunlanadi. Bu esa global iqtisodiy munosabatlarda tezkorlikni sezilarli darajada oshirib, biznes jarayonlarining samaradorligini kuchaytiradi.

Komissiya xarajatlari bo'yicha ham sezilarli tafovut kuzatiladi: an'anaviy tizimlarda 5–7 foizgacha bo'lgan xarajatlar talab etilsa, raqamli to'lov tizimlarida bu ko'rsatkich 1–2 foiz atrofida shakllanadi. Natijada, iqtisodiy subyektlar uchun moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish arzonlashib, ayniqsa kichik va o'rta biznes uchun qulay sharoitlar yuzaga keladi.

Xavfsizlik darajasi masalasida an'anaviy tizimlar bank nazorati ostida nisbatan barqaror hisoblangan bo'lsa-da, raqamli tizimlar yuqori texnologiyalar asosida yanada mustahkam himoya mexanizmlarini taklif etadi. Shu bilan birga, kiberxavflarning mavjudligi ushbu sohada yangi xavfsizlik choralarini ishlab chiqishni talab etmoqda. Texnologik asos jihatidan esa raqamli tizimlar blokcheyn, fintech va sun'iy intellekt kabi ilg'or yechimlarga tayanishi bilan ajralib turadi, bu esa innovatsion rivojlanishning ustunligini ko'rsatadi.

Moliyaviy inklyuziya darajasi ham muhim omillardan biri bo'lib, an'anaviy tizimlarda aholining ma'lum qismi moliyaviy xizmatlardan chetda qolayotgan bo'lsa, raqamli to'lov tizimlari mobil ilovalar va elektron hamyonlar orqali keng qamrovni ta'minlaydi. Bu esa aholining moliyaviy tizimga jalb qilinish darajasini oshirib, iqtisodiy faollikni kuchaytiradi. Geografik qamrov nuqtayi nazaridan ham raqamli tizimlar ustun bo'lib, ular global miqyosda transchegaraviy to'lovlarni oson va tez amalga oshirish imkonini beradi.

Shaffoflik darajasi bo'yicha blokcheyn texnologiyasi asosidagi tizimlar operatsiyalarning ochiqligi va kuzatuvchanligini ta'minlab, foydalanuvchilar ishonchini oshiradi. Moslashuvchanlik jihatidan esa raqamli tizimlar bozor talablariga tez moslasha olishi bilan ajralib turadi, bu esa ularning raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Biroq regulyatsiya masalasida muayyan muammolar mavjud bo'lib, an'anaviy tizimlar barqaror normativ-huquqiy asosga ega bo'lsa, raqamli tizimlarda turli mamlakatlar o'rtasida tartibga solish mexanizmlarining farqlanishi yagona standartlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Risk darajasi tahlili shuni ko'rsatadiki, an'anaviy tizimlarda xavf darajasi nisbatan past bo'lsa-da, raqamli tizimlarda kiberxavflar sabab o'rtacha-yuqori darajada baholanadi. Shu bois risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, keltirilgan ko'rsatkichlar tahlili raqamli to'lov tizimlarining samaradorligi, tezkorligi va qamrovi jihatidan ustunligini tasdiqlaydi, biroq ularni to'liq integratsiya qilish uchun xavfsizlik, regulyatsiya va risklarni boshqarish masalalariga alohida e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro to'lov tizimlarining integratsiyasi global moliyaviy tizimning samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. An'anaviy to'lov tizimlariga nisbatan raqamli to'lov platformalari tezkorlik, arzonlik, keng qamrov va yuqori shaffoflik kabi ustunliklarga ega bo'lib, ular xalqaro savdo va investitsiya jarayonlarini sezilarli darajada jadallashtirmoqda. Ayniqsa, blokcheyn texnologiyasi, fintech yechimlar va mobil to'lov tizimlarining rivojlanishi transchegaraviy moliyaviy operatsiyalarni soddalashtirish hamda ularning xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari raqamli to'lov tizimlari integratsiyasi jarayonida qator muammolar mavjudligini ham ko'rsatdi. Jumladan, turli mamlakatlar o'rtasida

normativ-huquqiy bazaning farqlanishi, kiberxavfsizlik bilan bog‘liq tahdidlar hamda risklarni boshqarish mexanizmlarining yetarli darajada takomillashmaganligi ushbu jarayonning to‘liq samarali amalga oshirilishiga to‘sqinlik qilmoqda. Bundan tashqari, raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi ham mamlakatlar kesimida turlicha bo‘lib, bu esa integratsiya jarayonlarida nomutanosibliklarni yuzaga keltirmoqda.

Umuman olganda, xalqaro to‘lov tizimlarining raqamli integratsiyasi kelajakda global iqtisodiy o‘shni ta‘minlash, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va xalqaro iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonning muvaffaqiyati esa davlatlar, xalqaro moliya institutlari va texnologik kompaniyalar o‘rtasidagi samarali hamkorlikka bevosita bog‘liqdir.

2-jadval

“Xalqaro to‘lov tizimlari integratsiyasini takomillashtirish yo‘nalishlari”

№	Taklif yo‘nalishi	Amalga oshirish mexanizmi	Kutilayotgan natija
1	Yagona xalqaro standartlarni joriy etish	Xalqaro moliya tashkilotlari bilan hamkorlikda umumiy normativ-huquqiy bazani ishlab chiqish	To‘lov tizimlari o‘rtasida uyg‘unlik va integratsiya kuchayadi
2	Kiberxavfsizlikni mustahkamlash	Zamonaviy shifrlash texnologiyalari va monitoring tizimlarini joriy etish	Moliyaviy firibgarlik va xavflar kamayadi
3	Raqamli infratuzilmani rivojlantirish	Internet qamrovini kengaytirish va texnologik platformalarni modernizatsiya qilish	Aholining to‘lov tizimlariga kirish imkoniyati oshadi
4	Fintech ekotizimini qo‘llab-quvvatlash	Startaplarni moliyalashtirish va innovatsion loyihalarni rag‘batlantirish	Innovatsiyalar tezlashadi va xizmatlar sifati oshadi
5	Markaziy bank raqamli valyutalarini (CBDC) joriy etish	Pilot loyihalarni amalga oshirish va tajriba almashish	To‘lovlarning shaffofligi va nazorati kuchayadi
6	Xalqaro hamkorlikni kengaytirish	Davlatlar va moliyaviy institutlar o‘rtasida strategik kelishuvlar tuzish	Transchegaraviy to‘lovlar samaradorligi oshadi
7	Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish	Ta‘lim dasturlari va treninglar tashkil etish	Raqamli to‘lov tizimlaridan foydalanish darajasi ortadi
8	Risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish	Tahliliy monitoring va sug‘urta mexanizmlarini joriy etish	Moliyaviy barqarorlik ta‘minlanadi

Xalqaro to‘lov tizimlari integratsiyasini samarali rivojlantirish bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarni kompleks ravishda amalga oshirishni talab etadi. Avvalo, yagona xalqaro standartlarni joriy etish orqali turli mamlakatlar to‘lov tizimlari o‘rtasidagi nomutanosibliklarni bartaraf etish va integratsiya darajasini oshirish mumkin. Shu bilan

birga, kiberxavfsizlikni mustahkamlash zamonaviy raqamli tizimlarning ishonchlilikini ta'minlab, moliyaviy xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Raqamli infratuzilmani rivojlantirish va fintech ekotizimini qo'llab-quvvatlash esa innovatsion yechimlarning keng joriy etilishiga hamda aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga olib keladi. Markaziy banklarning raqamli valyutalarini joriy etish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish transchegaraviy to'lovlarning tezkorligi va shaffofligini oshiradi. Shu bilan birga, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish va risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish orqali raqamli to'lov tizimlaridan samarali va xavfsiz foydalanish ta'minlanadi.

Umuman olganda, mazkur takliflarning izchil amalga oshirilishi xalqaro to'lov tizimlari integratsiyasini chuqurlashtirib, global moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov Sh., Tursunov A. Raqamli iqtisodiyotda moliyaviy xizmatlar va integratsiya. — Toshkent: Iqtisodiyot va moliya nashriyoti, 2021. — 132 b.
2. Rahimova N. Xalqaro to'lov tizimlarini raqamli transformatsiyasi va iqtisodiy samaradorligi. — Toshkent: Akademiya nashriyoti, 2020. — 98 b.
3. Sultonov J., Abdullaev B. Fintech va blokcheyn texnologiyalari: O'zbekiston tajribasi. — Toshkent: Texnika va innovatsiya, 2023. — 110 b.
4. Haydarov I. Transchegaraviy to'lovlar va moliyaviy integratsiya: O'zbekiston sharoitida tahlil. — Toshkent: Iqtisodiy tahlil jurnali, 2022. — №4. — B. 45–59.
5. Murodov F. Raqamli valutalar va milliy iqtisodiyotda ularning o'rni. — Toshkent: Iqtisodiy ilmlar nashriyoti, 2021. — 76 b.
6. Rahmonov S. Moliyaviy texnologiyalar va elektron to'lovlar: rivojlanish tendensiyalari. — Toshkent: Xalqaro iqtisodiyot, 2023. — №2. — B. 23–37. International Monetary Fund. Digital Money Across Borders: Macro-Financial Implications. — Washington, DC: IMF, 2020. — 45 p.
7. Bank for International Settlements. Annual Economic Report. — Basel: BIS, 2023. — 120 p.